

Dr hab. Katarzyna Gadomska, Prof. UŚ
Uniwersytet Śląski
Instytut Literaturoznawstwa

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Katarzyny Kowalik, pt. *„La realtà dell'Italia post-unitaria nelle opere di Alfredo Oriani. L'analisi storicoletteraria del caso della ricezione di un autore preteso dal regime politico”* („Rzeczywistość Włoch pozejednoczeniowych w dziełach Alfreda Orianiego. Analiza historycznoliteracka przypadku recepcji autora zawłaszczonego przez reżim polityczny.”), [str. 234], napisanej w systemie kotutoringu, pod kierunkiem dr hab. Tomasza Kaczmarka, Prof. UŁ oraz Prof. Mariteresy Giradi z Università Cattolica del Sacro Cuore di Milano.

1. **Opinia ogólna**

Dysertację Pani mgr Katarzyny Kowalik oceniam **bardzo pozytywnie**. Podjęty w rozprawie problem badawczy został trafnie wybrany, co dowodzi biegłej orientacji Autorki w omawianej tematyce, która jest, co ważne, istotna dla rozwoju badań interdyscyplinarnych w zakresie literatury, kultury i historii Włoch.

2. **Ocena szczegółowa, merytoryczna** (ocena problematyki; metodyki; struktury).

Przedstawiona mi do oceny praca doktorska Pani mgr Katarzyny Kowalik stanowi próbę ukazania i zanalizowania rzeczywistości Włoch pozejednoczeniowych w dziełach Alfredo Orianiego, pisarza, poety, historyka i działacza politycznego żyjącego w latach 1852 – 1909. Przedstawiciele włoskiego nacjonalizmu, a potem faszysti zawłaszczyli na długo twórczość pisarza postrzegając go jako duchowego przewodnika, prekursora tego ruchu oraz poetę ojczyzny i piewę wyższości rasy. Doktorantka wybrała więc autora kontrowersyjnego, by ukazać w kontekście historycznoliterackim, jak przebiegała recepcja twórczości pisarza zawłaszczonego przez reżim polityczny. Uważam, że jest to wybór jak najbardziej słuszny, a choć badania nad twórczością pisarzy kontrowersyjnych i niejednoznacznych są trudne, to jednak właśnie dlatego warto je podejmować.

W części wstępnej, Doktorantka przedstawia swoją motywację, osobistą, ale i merytoryczną, wyboru tematu rozprawy. Jednym z kryteriów było jej „głębokie zainteresowanie”, jakie zrodziło się już podczas studiów zjawiskami literackimi wpisanymi w szeroki kontekst historyczny, społeczny, kulturowy, a mającymi miejsce zwłaszcza w XIX i XX wieku. Twórczość Alfredo Orianiego niewątpliwie spełnia to kryterium. Innym motywem wyboru tematu dysertacji była, jak mówi doktorantka, chęć wypełnienia pewnej luki

krytycznej: twórczość pisarza jest mało znana nawet współczesnym włoskim czytelnikom, zaś pewna ambiwalencja tej twórczości, niejednoznaczna i trudna do oceny rola pisarza w historii literatury włoskiej powodują, iż temat ten wydaje się jak najbardziej warty podjęcia w pracy naukowej. Tym niemniej, warto zauważyć, iż takie próby zostały już podjęte we Włoszech: mam tutaj na myśli na przykład *dottorato di ricerca in studi storici* obroniony w 2011 roku na Università di Trento przez Giuseppe Alessandri, temat pracy to „Il caso Orian. Analisi di una appropriazione.” Alessandri interesuje się jednak przypadkiem Orianiego tylko w perspektywie historycznej, nie literaturoznawczej. W 2020 roku została również opublikowana praca Dino Mengozzi pt. „Alfredo Orian e il corpo in politica. Asceta della modernità, « precursore » del fascismo e individualista senza eredi.” Natomiast, w Polsce Doktorantka jako pierwsza podejmuje ten temat w pracy naukowej.

Cały dorobek Orianiego jest złożony i pozostaje na styku różnych dziedzin i dyskursów (literackiego, historiograficznego, filozoficznego, dziennikarskiego). Dobrze więc, iż Pani Kowalik jasno podkreśla w części wstępnej pracy, że jako korpus do analizy posłużą jej powieści (poezje i sztuki teatralne pozostają niejako na marginesie twórczości pisarza), a konsekwencją tego wyboru korpusu jest fakt, iż jako literaturoznawca stosuje narzędzia do analizy filologicznej/ historycznoliterackiej/ literaturoznawczej, co ma jej posłużyć do opisu, jak mówi sama, „fenomenowi Orianiego”.

Następnie, doktorantka przybliży ogólną tematykę oraz cele swojej pracy. Wśród osi tematycznych porządkujących jej rozważania, Pani Kowalik wymienia: sposób przedstawienia życia społecznego, politycznego, kulturalnego w latach po zjednoczeniu Włoch, którego to okresu autor był uważnym obserwatorem i krytykiem oraz analizę wyjątkowego przypadku politycznego wykorzystania pracy autora przez reżim faszystowski. Podoba mi się, że Doktorantka stawia sobie konkretne pytania badawcze, na które chciałaby znaleźć odpowiedź w toku analizy: m.in. w jaki sposób włoska rzeczywistość okresu po zjednoczeniu Włoch była postrzegana przez autora, który nie identyfikował się z żadnymi najważniejszymi prądami literackimi epoki; w jaki sposób zmieniała się na przestrzeni lat recepcja krytyczna jego twórczości; dlaczego właśnie dzieła tego autora zostały uznane za reprezentatywne dla ideologii faszystowskiej, jakie mechanizmy to spowodowały; czy jest możliwe, że twórczość Orianiego powróci do kanonu literatury włoskiej; wreszcie, który z aspektów tej twórczości mógłby zainteresować współczesnego czytelnika.

W dalszej części wstępu, Doktorantka omawia metodologię i strukturę pracy. Zaznacza, iż jej celem jest możliwie jak najbardziej obiektywne spojrzenie na twórczość pisarza. Zastanawia się, czy analizować teksty Orianiego niezależnie od kontekstu

historyczno-kulturowego, czy jednak wpisywać je silnie w ten kontekst, oraz jaka będzie rola intencji autora oraz funkcja czytelnika w jej badaniach. Doktorantka przedstawia strukturę swojej pracy ukazującą, że wybrana została, i słusznie, postawa eklektyczna próbująca pogodzić te dwie wspomniane postawy, a tym samym nadać badaniom nad recepcją Orianiego nową perspektywę.

W trakcie lektury pracy Pani Kowalik uderzyła mnie jej niebywała skrupulatność: już w części wstępnej Doktorantka opatruje komentarzem różne kwestie związane z przygotowaniem, podziałem, zapisem bibliografii, ortografią niektórych słów i nazwisk, dzieli się również swoimi wątpliwościami dot. problemów związanych z podjętymi badaniami oraz perspektywami wykorzystania ich wyników.

Struktura części wstępnej pracy jest, moim zdaniem, przygotowana modelowo.

Część pierwsza rozprawy jest poświęcona przybliżeniu stanu badań nad twórczością pisarza, w ujęciu chronologicznym, w kraju i za granicą. Jak zauważa Autorka, zainteresowanie twórczością Orianiego we Włoszech jest widoczne, aczkolwiek różne aspekty jego twórczości budzą zainteresowanie krytyków w różnych okresach. Doktorantka dokonuje przeglądu najważniejszych tekstów krytycznych. Jako pierwsze wymienione zostają monografie i artykuły traktujące o roli autora, realnej lub domniemanej, w kształtowaniu ideologii faszystowskiej. Grupa druga to studia typowo literaturoznawcze poświęcone analizie i interpretacji dzieł pisarza, zaś trzecia obejmuje prace nad związkami między pisarzem a jego regionem, czy miastem. Pani Kowalik zauważa, że zawłaszczenie twórczości pisarza przez ideologię nacjonalistyczną zwiększyło zainteresowanie jego recepcją w XX leciu międzywojennym, zaś po upadku reżimu jego twórczość znika z głównonurtowych badań literaturoznawczych. Doktorantka mówi również o recepcji, niezbyt znaczącej, dzieł pisarza za granicą, w tym w naszym kraju. Wspomina także o roli fundacji Casa Oriani jako największego ośrodka pamięci i badań naukowych nad twórczością pisarza.

Kolejny paragraf pracy doktorskiej jest dedykowany rekonstrukcji biografii pisarza. Korzystając z różnorodnych źródeł bibliograficznych, Doktorantka chce, jak sama pisze, umiejscowić sylwetkę autora na tle przemian historyczno-społecznych jego epoki oraz, w porządku chronologicznym, zdefiniować te elementy, które ugruntowały wizerunek pisarza rozpowszechniony wśród opinii publicznej, krytyków i czytelników. Zwraca uwagę m.in. na pogłębiającą się z czasem samotność pisarza, co miało wpływ na jego twórczość. Biografia jest rzeczywiście zrekonstruowana w sposób rzetelny, jest też uzasadnione, że Autorka podejmuje wątek biograficzny w pracy, choćby z uwagi na to, że autor nie jest pisarzem ogólnie znanym.

W następnym rozdziale, Pani Kowalik koncentruje się na przedstawieniu rzeczywistości Włoch pozejednoczeniowych, szerokiego kontekstu historyczno-literackiego epoki. Przybliża transformacje społeczne, kulturowe, gospodarcze kraju, najważniejsze kierunki polityki zagranicznej oraz wewnętrzną różnorodność państwa i jej konsekwencje. Przedstawia także najważniejsze prądy literackie tego okresu. Odnotowuje niewątpliwą indywidualność pisarza na tle tego niezwykle bogactwa literatury włoskiej.

W kolejnym paragrafie zostaje przedstawiony korpus tekstów do analizy. Osobiście, byłam trochę zaskoczona, że ma to miejsce dopiero na 86 stronie pracy, a nie, jak to się na ogół czyni, we wstępie. Poza podanymi już uprzednio, kryteriami doboru tekstów do analizy, Doktorantka decyduje się na krok dość kontrowersyjny, moim zdaniem, czyli na streszczenie pięciu powieści, które będą analizowane. Z jednej strony, taki krok wydaje się w jakimś stopniu uzasadniony, gdyż teksty nie są powszechnie znane, z drugiej strony elementy treści można przecież „przemycić” w analizie. Osobiście, wybrałabym kompromis, czyli dołączyłabym te streszczenia w aneksie na końcu pracy, a nie w tekście głównym, tym bardziej, że mają charakter bardzo szczegółowy.

W rozdziale następnym powraca anonsowany wcześniej motyw rzeczywistości postzejednoczeniowej Włoch w dziełach Orianiego, tym razem w formie analizy literaturoznawczej. Doktorantka omawia następujące problemy: problem relacji między grupami społecznymi, kwestię nierówności między nimi, duchowy kryzys, jaki przeżywają bohaterowie Orianiego, relacje rodzinne w perspektywie przemian społecznych epoki, kondycję kobiety, wreszcie życie polityczne epoki, w tym domniemany prefaszizm autora. Przedstawione analizy są klarowne, logiczne, zaś cytaty z powieści dobrze ilustrują problematykę. Trudno mówić tutaj o podporządkowaniu tych analiz jakiemuś konkretnemu kluczowi metodologicznemu, nie ma też wielu odniesień do opinii krytyków, jest to samodzielna interpretacja tekstów pisarza autorstwa Doktorantki, co jest, moim zdaniem, zaletą. Rozdział kończy się ogólnymi wnioskami z prowadzonych analiz i jest to częsty zabieg stosowany przez Doktorantkę. Bardzo dobrze, że elementy syntezy zawsze są zebrane na końcu paragrafu, czy rozdziału, jest to mocny punkt pracy. Widać, że Doktorantka posiada umiejętność syntezy, jak i analizy.

Następna część pracy jest zatytułowana „Analiza historycznoliteracka przypadku recepcji autora zawłaszczonego przez reżim polityczny”. Autorka bardzo słusznie zauważa, że po śmierci pisarza zaczęło się drugie życie jego samego i jego dzieł. Dlatego chce prześledzić w tym rozdziale najważniejsze wydarzenia i decyzje, które przyczyniły się do nadania mu etykiety „prekursora faszyzmu” i określiły przez to kontekst, w którym mówi się

o nim do dzisiaj. Doktorantka koncentruje się więc, jak mówi, na mechanizmach i konsekwencjach monopolizacji literatury według ideologii, analizuje w jaki sposób system wydawniczy i edukacyjny przyczynił się do postrzegania pisarza jako faszysty. Dlatego też po upadku reżimu faszystowskiego Orianiego i jego twórczość popadły w zapomnienie.

Kolejny paragraf to ukazanie związków niektórych włoskich intelektualistów z reżimem. Autorka analizuje, w jakich okolicznościach słynni pisarze, artyści z lat 20 udzielali poparcia polityce Mussoliniego i zauważa, że trudno tutaj o generalizację, gdyż te przesłanki były bardzo indywidualne, a stopień zaangażowania intelektualistów w życie polityczne różnił się: od oficjalnego przystąpienia do partii, przez aprobatę niektórych elementów programu, cichą zgodę w obawie przed utratą przywilejów, po młodzieńczy entuzjazm, który często zmieniał się w bunt przeciwko dyktaturze.

Zjawisko „prekursorstwa” prawda, czy mit, pyta Doktorantka w następnym rozdziale opierając analizę zjawiska na monografii Rodolfo Siderii *Fascisti prima di Mussolini. Il fascismo tra storia e rivoluzione*. Pośród czynników, jakie zdecydowały o stworzeniu „kultu Orianiego”, Pani Kowalik wyróżnia m.in.: chęć usprawiedliwienia niektórych, nieetycznych, uczynków reżimu poprzez twórczość pisarza, większą łatwość skonstruowania legendy faszystowskiej pisarza stosunkowo mało znanego, niż np. zaproponowanie nowej interpretacji tekstów uznanych pisarzy, wrażliwość Orianiego na lęki ludzi, na ich problemy niemożliwe do rozwiązania we wcześniejszej epoce politycznej.

Konkluzja zamykająca pracę podkreśla, że w przeciwieństwie do innych pisarzy uważanych za prekursorów faszyzmu, Orianiego nie mógł się pochwalić innymi sukcesami. Wszedł do świadomości zbiorowej czytelników z etykietką „prekursora faszyzmu” i zdeterminowało to recepcję jego twórczości na lata. Politycy reżimu wykorzystali też, jak zauważa doktorantka, skłonność Orianiego do bycia „ofiara” – chodzi o fakt, że pisarz, który przez lata cierpiał na brak uwagi ze strony czytelników i krytyków był idealną osobą, którą można było przedstawić jako wybitnego twórcę uciskanego przez stary system, a faszysty - jakoby - przywrócili mu jego godność. Jego obecność post mortem w kulturze włoskiej przez dwie dekady była intensywna, ale okazała się ulotna, gdyż próby zdystansowania się od faszyzmu przyniosły pisarzowi zapomnienie. Autorka mówi również o trudnościach, jakie napotykała w swych badaniach, a także zastanawia się, czy w przyszłości twórczość pisarza będzie przywrócona do kanonu literatury włoskiej.

Na końcu pracy dołączone zostały aneksy zawierające m.in. wykaz dzieł pisarza oraz historię ich wydania.

Bibliografia zawiera korpus analizowanych tekstów oraz wykaz opracowań krytycznych, z jakich korzystała autorka. Ponadto wymienione są studia z zakresu historii Włoch oraz historii literatury włoskiej, te ostatnie najbardziej liczne.

Czytając pracę doktorską Pani Kowalik nie mogłam oprzeć się wrażeniu, że choć autorka w części wstępnej podkreśla, że chciałaby zaproponować analizę literaturoznawczą, to jednak z uwagi na to, że analizuje fenomen niewątpliwie interdyscyplinarny, jej dysertacja ma bardziej charakter pracy na styku historii, socjologii, kulturoznawstwa i literatury. Analiza czysto literaturoznawcza nie dominuje w pracy: jej elementy pojawiają się przede wszystkim na stronach 111 – 144. Pozostałe pasáže to raczej rozważania o charakterze historycznym, socjologicznym, czy historyczno-literackim, zgodnie zresztą z podtytułem pracy.

To wrażenie ugruntowuje też bibliografia, gdzie opracowania krytyczne o charakterze literaturoznawczym są w mniejszości, a dominują teksty dot. historii Włoch, historii literatury włoskiej. Nie należy tej uwagi traktować jako zarzutu, raczej jako spostrzeżenie: może byłoby warto bardziej podkreślić w części wstępnej interdyscyplinarny charakter rozprawy i stosowanej metodologii, gdyż jest to niewątpliwy atut pracy.

3. Strona formalna pracy (przypisy, bibliografia, język).

Praca jest zredagowana bez zarzutu. Doktorantka dochowała wszelkich starań, by przypisy były kompletne: są to klasyczne przypisy dolne (nie amerykańskie) z referencją bibliograficzną lub dodatkowymi komentarzami. Bibliografia jest podzielona dla większej klarowności na sekcje. Zawiera odniesienia do wszystkich najważniejszych tekstów krytycznych poświęconych pisarzowi, oraz do licznych studiów z zakresu historii Włoch i historii literatury włoskiej. Język użyty w pracy jest nienaganny, nie tylko poprawny, ale też i elegancki. Nie dopatrzyłam się literówek, co świadczy o dużej staranności i rzetelności Pani Kowalik.

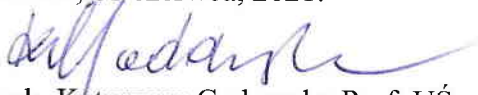
4. Konkluzja

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska mgr Katarzyny Kowalik **spełnia ustawowe kryteria** określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz.U. nr 65 poz. 595 z późn. zmianami): stanowi oryginalne rozwiązanie interdyscyplinarnego problemu naukowego; udowadnia ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki; potwierdza jej umiejętność prowadzenia badań naukowych.

Podsumowując stwierdzam, że praca doktorska mgr Katarzyny Kowalik pt. *„La realtà dell'Italia post-unitaria nelle opere di Alfredo Oriani. L'analisi storicoletteraria del caso della ricezione di un autore preteso dal regime politico”* („Rzeczywistość Włoch pojednoczeniowych w dziełach Alfreda Orianiego. Analiza historycznoliteracka przypadku recepcji autora zawłaszczonego przez reżim polityczny.”) spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w w/w ustawie i na tej podstawie wnioskuję o dopuszczenie mgr Katarzyny Kowalik do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ponadto, biorąc pod uwagę wartość naukową rozprawy mgr Katarzyny Kowalik, która w sposób nowatorski, interdyscyplinarny, eksploruje ciekawy i nieznany na gruncie polskim kazus pisarza zawłaszczonego przez reżim **wnioskuję o wyróżnienie rozprawy oraz o jej publikację.**

Katowice, 01 czerwca, 2021.

Dr hab. Katarzyna Gadomska Prof. UŚ.